

УДК 001.32(477)"1956-1960"(093):025.171

С. В. Старовойт,
кандидат історичних наук,
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського

**ДОКУМЕНТИ З ІСТОРІЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАН УКРАЇНИ
В 1956–1960 РОКАХ В ОСОБОВИХ ФОНДАХ ІНСТИТУТУ
АРХІВОЗНАВСТВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Представлено огляд архівних джерел з історії НАН України періоду 1956–1960 рр. в особових фондах відомих українських учених. Проаналізовано видований склад їхніх документів та інформативне наповнення з позицій подальшого використання для реконструкції наукової та організаційної діяльності НАН України в 1956–1960 рр.

Ключові слова: джерелознавство, історія науки, НАН України, документ.

Серед досліджень, пов'язаних з історією української науки, одне з чільних місць займають студії стосовно діяльності Національної академії наук України. В останнє десятиліття з'явилося чимало наукових розвідок про установи НАН України та її провідних учених, розвиток окремих наукових напрямів в академічній системі тощо [1]. Вони виконані на широкому джерельному матеріалі, однак спрямовані лише на висвітлення об'єкта дослідження. Пріоритет у комплексних дослідженнях джерел з історії НАН України, як і раніше, утримує Інститут архівознавства НБУВ, який працює у напрямі їхнього послідовного виявлення, вивчення й оприлюднення [2] і працівником якого є авторка даної статті.

Повноправно до згаданого джерельного масиву належать також документи видатних учених НАН України. В рамках виконання теми НДР «Історія НАН України. 1956–1960» було досліджено склад фондів особового походження академіків та членів-кореспондентів НАН України, що зберігаються в Інституті архівознавства НБУВ, а саме: астрономів З. М. Аксентьевої та А. О. Яковкіна, фізиків В. С. Лашкарьова, Н. Д. Моргуліса та М. Т. Шпака, фізико-хіміка О. І. Бродського, хіміка К. А. Кор-

нєва, вченого в галузі нафтопереробки Я. І. Середи, науковців у галузі лісівництва і ґрунтознавства П. С. Погребняка та в галузі фізіології рослин і агрохімії П. А. Власюка, мікробіолога В. Г. Дроботька, зоолога і палеонтолога І. Г. Підплічка, геологів К. Й. Новик та С. П. Родіонова, представників технічних наук – учених у галузях металургії і теплотехніки В. Ф. Копитова, ливарного виробництва А. А. Горшкова, механіки Г. С. Писаренка, Г. М. Савіна та С. В. Серенсена, гірничої механіки П. П. Нестерова, машинобудування А. О. Василенка, енергетики І. С. Коробчанського та Л. О. Шубенка-Шубіна, вчених гуманітарного профілю – економіста П. М. Першина, філософа Д. Х. Острянина, істориків К. Г. Гуслистого та М. І. Супруненка, представників медичної галузі – патологоанатома О. І. Смирнової-Замкової, патофізіолога Р. Є. Кавецького та інших. Мета даної статті полягає в ознайомленні читачів з виявленим у їх складі комплексом джерел з історії НАН України періоду її діяльності в 1956–1960 рр.

Названі вчені, за незначним винятком, очолювали академічні інститути, відділи чи входили до складу Президії АН УРСР. Саме тому серед документів, що відклалися в їхніх особових фондах, доволі часто зустрічаються науково-організаційні та науково-дослідні документи установ. У видовому їх складі превалюють офіційні листи та доповідні записки з різних питань, менш чисельними є планово-звітні документи, зовсім невелику групу складають фотодокументи; іноді трапляються нормативні документи вищих органів влади й управління – постанови та розпорядження Рад Міністрів СРСР та УРСР, ЦК КПУ. Документи з діяльності установ переважно представлені копіями, оскільки оригінали відклалися в архівних фондах самих установ; ступінь їхньої інформативності різний.

Безпосередній огляд джерел, на наш погляд, варто почати не з найбільшої, а з найважливішої групи документів для реконструкції цілісної картини науково-дослідної діяльності колективу установи чи окремої особи – планової та звітної документації. Серед виявлених джерел планові документи представлені анотацією перспективного плану досліджень на 1956–1965 рр. за науковою темою «Багатоканатні підйомні установки для глибоких шахт» лабораторії рудничного підйому Інституту гірничої справи АН УРСР (фонд П. П. Нестерова) [3], перспективним планом розвитку астрономічних досліджень ГАО АН УРСР на 1959–1965 рр. (фонд А. О. Яковкіна) [4], планом та пропозиціями щодо роботи

відділу хімії ізотопів Інституту фізичної хімії ім. Л. В. Писаржевського у 1958 р. (фонд О. І. Бродського) [5]. Про ґрунтовний підхід до перспективного планування наукових досліджень свідчить також записка акад. О. І. Бродського про роботу згаданого відділу та подальший її розвиток у 1956–1960 рр. [6]. З тексту записки видно, що пріоритет у діяльності відділу надано дослідженням хімічної будови і механізму реакцій ізотопними методами, значну увагу приділено вивченню процесів електрохімічної адсорбції, встановленню її закономірностей і практичного застосування для покращення технологічних адсорбційних процесів; розкрито зміст спільних досліджень з Інститутом геологічних наук АН УРСР, спрямованих на розробку методик ізотопного аналізу окремих елементів гірських порід для встановлення їхнього геологічного віку.

Зміни в плановій тематиці Ботанічного саду АН УРСР висвітлено в доповідній записці акад. П. С. Погребняка – тодішнього завідувача відділу екології рослин – до директора саду акад. М. М. Гришка про перегляд плану роботи відділу на 1957 р. у зв'язку з недостатнім фінансуванням. У фонді П. С. Погребняка також зберігається підготовлена ним доповідь, присвячена головним завданням і напрямам досліджень у галузі лісового господарства на 1956–1960 рр. [7].

У фонді акад. В. Г. Дроботька виявлено перспективний план наукових досліджень установ Відділу біологічних наук АН УРСР у галузі винайдення нових антибіотиків на 1959–1965 рр. Він є яскравим свідченням комплексного підходу у вирішенні поставленого завдання і представляє схему координування спільної роботи низки наукових установ України, таких як академічні інститути мікробіології та органічної хімії, Інститут фізіології рослин УАСГН, Одеський та Київський державні університети, Львівський та Харківський медичні інститути, Український інститут консервної промисловості, Нікитський ботанічний сад та ін. [8].

У фонді акад. М. Т. Шпака, який тільки в 1955 р. розпочав роботу в Інституті фізики АН УРСР, відклалася анотація наукової теми «Вивчення механізму поглинання та люмінесценції органічних кристалів, які містять малі домішки», розрахованої на виконання протягом 1956–1958 рр. Дослідженням цієї проблеми вчений займався під керівництвом чл.-кор. А. Ф. Прихотько, яка вивчала спектри поглинання молекулярних кристалів ще з середини 1930-х років [9].

Серед звітних документів варто згадати матеріали з фонду академіка АН УРСР О. І. Бродського. Вони інформують про діяльність Інституту фізичної хімії ім. Л. В. Писаржевського та його структурних підрозділів і представлені коротким звітом за науковою темою «Вивчення механізму корозійних процесів за допомогою важкого кисню», що виконувалася колективом відділу хімії ізотопів згаданого інституту під керівництвом ученого в 1956–1957 рр., та особистими звітами про роботу О. І. Бродського у 1957–1958 рр. як завідувача цього відділу [10].

До складу особового фонду директора Полтавської гравіметричної обсерваторії АН УРСР чл.-кор. З. М. Аксентьевої входить звіт про роботу обсерваторії протягом 1 січня 1958 р. – 1 жовтня 1960 р. над астрономічним розділом досліджень в рамках проведення Міжнародного геофізичного року та Року міжнародної геофізичної співпраці, складений нею особисто для голови Комісії № 19 Міжнародного астрономічного союзу Є. П. Федорова [11].

У фонді П. С. Погребняка містяться проміжні звіти про виконання колективом відділу у 1957–1960 рр. наукової теми «Обмін речовин у степових і лісових ценозах» та короткий звіт про виконання в 1960 р. розділу теми «Обмін речовин у степових і лісових біоценозах» [12].

Звіт про роботу Комісії з історії техніки при Відділі технічних наук АН УРСР у 1960 р. та акт перевірки результатів наукової діяльності Інституту механіки АН УРСР, проведеної у грудні цього ж року, збереглися в особовому фонді акад. А. О. Василенка [13]. Обидва документи дуже докладно інформують про напрями діяльності згаданих установ, наукові публікації, популяризаторську роботу та роботу з підготовки кадрів.

Науково-дослідну діяльність установ АН УРСР висвітлено в доволі великій групі джерел, до якої входять такі види документів, як доповідні записки, довідки, інформації, статті, доповіді, листи, акти про перевірку діяльності установ та ін. Зокрема, діяльність Інституту фізичної хімії ім. Л. В. Писаржевського відображена в документах уже згаданого раніше фонду акад. О. І. Бродського. Тут представлено довідку про роботи з дослідження хімії ізотопів, здійснені під керівництвом ученого, та доповідна записка про започаткування використання фізичного явища парамагнітного резонансу при дослідженні будови проміжних продуктів хімічних реакцій [14]. Про велику увагу до розвитку світової науки і прагнення забезпечити достатній рівень вітчизняних наукових

досліджень свідчить лист О. І. Бродського до співробітника Відділу науки ЦК КПРС О. М. Черкашина, в якому наведено перелік приладів та предметів обладнання хімічних лабораторій, необхідних для проведення досліджень на найвищому для того часу рівні [15]. Доповнює інформацію про роботу установи та її результати в 1959 р. акт перевірення наукової діяльності інституту комісією Відділу хімічних і геологічних наук АН УРСР, який зберігся у фонді іншого вченого – акад. АН УРСР Є. О. Шилова [16].

Серед матеріалів особового архівного фонду акад. О. І. Бродського представлено також висновок комісії Відділу хімічних і геологічних наук АН УРСР щодо результатів перевірки роботи Інституту органічної хімії АН УРСР у 1958 р. [17]. У ньому висвітлено діяльність інституту в галузі вивчення хімії ціанінових барвників, фосфорорганічних сполук, вітамінів та цукрів, створення та вивчення нових синтетичних хімічних сполук, таких як фотосенсибілізатори, біологічно активні речовини, інсектициди. Особливо відзначені великі успіхи інституту в справі впровадження результатів наукових досліджень – організація роботи цеху з виготовлення комбінованого препарату з біоміцину та вітаміну B_{12} , що стимулює ріст та збільшення маси домашньої птиці, початок виготовлення натуральних соків на основі фруктози без додавання цукру, впровадження в промислове виробництво іонітного молока для годування немовлят та ін.

Про розширення діяльності Інституту машинознавства і сільськогосподарської механіки АН УРСР у напрямі більш тісної співпраці з промисловими підприємствами інформує доповідна записка чл.-кор. АН УРСР А. А. Горшкова до віце-президента АН УРСР акад. О. Н. Щербаня та директора Інституту машинознавства і сільськогосподарської механіки АН УРСР акад. А. О. Василенка від 29 січня 1957 р. У ній А. А. Горшков висловлює пропозицію створити на базі згаданого інституту науково-дослідний центр з ливарного виробництва, забезпечений напівпромисловими установками, що міг би задовольнити нагальні потреби промисловості України в нових технологічних схемах ливарного виробництва. Їхня поява суттєво вплинула б на збільшення продуктивності підприємств та скорочення кількості браку продукції. На думку вченого, впровадження механізації та автоматизації у виробництво сприяло б скороченню трудомісткості процесів в 2–10 разів і,

найголовніше, могло значно підвищити контроль за якістю продукції. У доповідній записці А. А. Горшков докладно представляє структуру інститутської лабораторії ливарного виробництва, послідовність введення в дію її виробничих потужностей, забезпечення кадровим складом та розглядає інші фактори впливу на швидке розгортання діяльності лабораторії [18]. Також в особовому фонді А. А. Горшкова зберігається стаття вченого про роботу Інституту ливарного виробництва АН УРСР, який був утворений відповідно до постанови РМ УРСР від 26 вересня 1958 р. саме на базі згаданого Інституту машинознавства і сільськогосподарської механіки [19]. У ній представлена існуюча структура установи, розглянуто результати її діяльності та окреслено подальші шляхи розвитку наукових досліджень у напрямі вдосконалення технології виробництва литих заготовок з надміцних та спеціальних чавунів, вуглецевої та легованої сталі, кольорових сплавів; вивчення кристалізації модифікованих чавунів та основних властивостей формувальних матеріалів; дослідження властивостей поверхневих шарів литих матеріалів і сплавів в умовах зовнішнього тертя тощо.

Докладний огляд діяльності лабораторії палеоботаніки академічного Інституту геологічних наук у 1956–1960 рр. представлено у довідці, складеній її керівником – чл.-кор. АН УРСР К. Й. Новик [20].

Низка документів з питань організації дослідницького процесу в Ботанічному саду АН УРСР та його структурних підрозділах виявлена в складі фонду акад. АН УРСР П. С. Погребняка. Зокрема, це доповідна записка вченого про заходи, спрямовані на забезпечення виконання планових робіт відділу в рамках наукових тем «Обмін речовин в біоценозах» та «Озеленення крутосхилів Ботанічного саду АН УРСР». До службових обов'язків П. С. Погребняка також входило забезпечення проведення наукових досліджень та турбота про належне функціонування Старосільської біологічної станції АН УРСР. Саме питанням покращення матеріально-технічного забезпечення станції, перетворення її з сезонного дослідного пункту в постійно діючий дослідний об'єкт через удосконалення транспортного зв'язку та поліпшення побутових умов для співробітників присвячене клопотання вченого до Президії АН УРСР, датоване 17 лютого 1957 р. У цьому ж особовому фонді зберігається лист П. Г. Короткевича про стан дослідних об'єктів Голосіївської експериментальної бази АН УРСР [21].

Матеріали про розвиток досліджень у галузі мікробіології в АН УРСР відклалися в особовому фонді акад. АН УРСР В. Г. Дроботька. Експурс у діяльність Інституту мікробіології АН УРСР протягом досліджуваного п'ятиріччя та огляд її результатів подано в доповіді вченого [22]. Вона викликає зацікавлення ще й тим, що містить інформацію про подальші шляхи розвитку діяльності інституту в напрямі розробок теоретичних проблем мікробіології, розширення робіт у галузі сільськогосподарської та технічної мікробіології, вивчення відомих та винайдення нових антибіотиків рослинного та тваринного походження тощо.

У фонді акад. АН УРСР І. Г. Підоплічка відклалися інформація директора Інституту гідробіології АН УРСР чл.-кор. Я. В. Ролла про стан відтворення рибних запасів у пониззі Дніпра після спорудження Каховської ГЕС, складена на підставі наукових досліджень, здійснених співробітниками інституту, та ціла низка документів з діяльності Комісії по охороні природи АН УРСР, яку вчений очолював. Серед них проект постанови Президії АН УРСР від 21 лютого 1958 р. про раціональну мережу заповідників в УРСР; доповідна записка Президії АН УРСР до РМ УРСР щодо розширення в Україні мережі заповідників республіканського і місцевого значення та організації Управління у справах заповідників для оперативного керівництва їхньою роботою, правильної організації діяльності, охорони і розвитку; пропозиції директора Чорноморського державного заповідника АН УРСР М. М. Латишева щодо перспектив розвитку наукових досліджень у заповіднику протягом 1959–1975 рр.; звернення голови Комісії з охорони природи АН СРСР Г. П. Дементьєва до голови Комісії з охорони природи АН УРСР І. Г. Підоплічка з пропозицією для комісії стати членом Міжнародного союзу охорони природи і природних ресурсів, що, в свою чергу, сприяло б розширенню сфери міжнародної співпраці і давало можливість ширшого вивчення і застосування зарубіжного досвіду природоохоронної роботи; пропозиції І. Г. Підоплічка як голови комісії щодо місця спорудження греблі Київської ГЕС та ін. [23].

Значну групу документів про діяльність Інституту використання газу в комунальному господарстві представлено в особовому фонді акад. АН УРСР В. Ф. Копитова – одного з директорів цієї установи. Науково-дослідну діяльність висвітлюють інформація В. Ф. Копитова про виготовлення в інституті пристроїв для автоматизації газового обладнання та нагрівальних промислових печей; пропозиції з економії

палива в промисловості; інформація про організацію науково-дослідних робіт у галузі видобутку та використання природного газу; доповідь про роботу інституту, виголошена на одному з засідань Наукової ради «Горючі гази» АН СРСР. Про структурну розбудову інституту інформують доповідна записка В. Ф. Копитова до Президії АН УРСР про організацію експериментальної бази та планове проектне завдання на побудову нового приміщення для інституту, в якому докладно описано заплановане зростання структури, завдання відділів, розташування майбутніх приміщень тощо [24].

Документи, що ілюструють діяльність Інституту гірничої справи АН УРСР у цей період, входять до складу особового фонду чл.-кор. П. П. Нестерова. Серед них доповідна записка П. П. Нестерова до Президії АН УРСР про впровадження в практику роботи підприємств гірничої промисловості СРСР нових економічно вигідних шахтних канатів, розроблених в інституті; інформація про результати перебування групи співробітників інституту у відрядженні в ЧССР та звернення Президії АН УРСР до П. П. Нестерова як директора інституту з проханням надати свої пропозиції щодо шляхів зміцнення зв'язків установ АН УРСР з виробництвом через організацію спільних лабораторій та експериментальних баз [25].

Короткий період діяльності науково-дослідних установ сільськогосподарського спрямування (до передачі їх за постановою Ради Міністрів УРСР від 30 грудня 1956 р. Українській академії сільськогосподарських наук), зокрема Інституту фізіології сільськогосподарських рослин і агрохімії, представлений оригіналом листа акад. АН УРСР П. А. Власюка до чл.-кор. АН УРСР І. Є. Коробчанського про успішні випробування отриманого ним збагаченого сульфатом амонію вугілля в якості нового ефективного добрива [26].

В особовому фонді акад. АН УРСР М. І. Супруненка зберігаються документи, в яких відображена діяльність академічного Інституту історії. Роботу над створенням двотомного видання «Історія Української РСР» висвітлюють відгук вченої ради Інституту суспільних наук АН УРСР на згадану працю та лист М. І. Супруненка – головного редактора другого тому видання – до секретаря ЦК КПУ С. В. Червоненка щодо висвітлення окремих складних подій української історії. Також у фонді представлено документ, що свідчить про широку популяризаторську роботу співробітників інституту, початок якій було покладено

ще в воєнний період. Це копія листа керівництва Київського міського інституту вдосконалення кваліфікації вчителів, надісланого до Президії АН УРСР, з подякою провідним науковцям за надану консультативну та лекційну допомогу вчителям середніх шкіл м. Києва [27].

Результати наукових досліджень історії розвитку філософської думки, отримані колективом Інституту філософії АН УРСР, викладено в звіті інституту про роботу 1959 р. над виданням «Нариси історії філософської думки на Україні», який зберігся у фонді чл.-кор. Д. Х. Острянина – тогочасного директора цієї установи. У цьому ж фонді представлено доповідну записку на ім'я секретаря ЦК КПУ С. В. Червоненка про створення теоретичного філософського журналу в Україні [28].

Інформацію про започаткування й оформлення нового напрямку наукових досліджень в АН УРСР містить лист директора Інституту хімії полімерів і мономерів доктора технічних наук К. А. Корнева до чл.-кор. АН УРСР В. С. Гутирі з пропозицією очолити один з відділів інституту. У ньому К. А. Корнев докладно викладає накреслені шляхи діяльності новоствореної в академічній структурі установи, інформує про етапи введення в дію її потужностей [29].

Зріз розвитку цілих наукових галузей, наприклад, мікробіології, не тільки в межах АН УРСР, а й на теренах усього СРСР, представлено в документах з особового фонду акад. АН УРСР В. Г. Дроботька – у виступі В. Г. Дроботька на січневій сесії АН УРСР 1957 р. та його ж доповіді «Нове у вивченні наукою проблеми боротьби з епідеміями й інфекційними захворюваннями і їх профілактика» про результати роботи XIII Все-союзного з'їзду гігієністів, епідеміологів, мікробіологів та інфекціоністів, що відбувся в червні 1956 р. у Ленінграді; резолюції координаційної наради з проблеми «Антибіотики», що була проведена на базі Інституту мікробіології АН УРСР 24–25 лютого 1958 р. [30]. Перспективи розвитку хімічної галузі накреслені в постанові Президії АН УРСР від 11 листопада 1958 р. щодо виконання рішень листопадового пленуму ЦК КПУ «Про хід виконання постанови травневого пленуму ЦК КПРС про прискорення розвитку хімічної промисловості по Українській РСР», яка відклалася в особовому фонді акад. АН УРСР О. І. Бродського [31].

Низка документів, виявлених у складі особових архівних фондів учених, торкається питань впровадження результатів їхніх особистих або колективних наукових розробок у практику промислового виробництва

чи навчальний процес. Така інформація міститься в копії постанови Президії АН УРСР від 7 жовтня 1960 р. щодо виконання постанови РМ УРСР «Про стан і заходи по поліпшенню науково-дослідної роботи та впровадженню в народне господарство завершених наукових робіт вищими навчальними закладами Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР» з фонду П. С. Погребняка, довідці про хід виконання плану впровадження науково-дослідних робіт лабораторії напівпровідникових та магнітних пристроїв автоматики Інституту електротехніки АН УРСР у 1959 р. та довідці про наукову діяльність, широкі і різноманітні зв'язки з виробництвом Інституту машинознавства та автоматики Львівського відділення АН УРСР з особового фонду чл.-кор. О. М. Міляха [32].

Питання наукової співпраці в проведенні спільних досліджень висвітлено в зверненні директора Українського науково-дослідного інституту лісового господарства і агролісомеліорації С. І. Федоренка до завідуючого лабораторією екології рослин Ботанічного саду АН УРСР акад. П. С. Погребняка, яке торкається питань вивчення дослідних полішахових культур, що ростуть на території Голосіївської експериментальної бази АН УРСР, протягом 1958–1960 рр., та в угоді про творчу співпрацю між лабораторією перекисних з'єднань Інституту загальної та неорганічної хімії ім. М. С. Курнакова АН СРСР і Інститутом фізичної хімії ім. Л. В. Писаржевського АН УРСР у справі дослідження механізму взаємодії перекисів лужних металів з вуглекислим газом шляхом застосування важких ізотопів кисню [33].

Про те, що протягом 1956–1960 рр. дуже активно розвивалися наукові зв'язки не тільки з вітчизняними, а й з зарубіжними вченими, свідчить представлений в особовому фонді акад. В. Г. Дроботька лист від 6 жовтня 1960 р. про намір укласти угоду про співпрацю між Інститутом мікробіології АН УРСР та кафедрою технічної мікробіології і біохімії Словацької вищої технічної школи в Братиславі (ЧССР) та проект згаданої угоди [34]. Відповідно до угоди, співпраця включала взаємне консультування щодо планування та проведення наукових досліджень, взаємообмін співробітниками, безоплатний обмін науковими публікаціями, препаратами та культурами мікробів, публікування спільно отриманих результатів наукових досліджень у вітчизняних і чеських наукових журналах. До співпраці планувалося залучити також Лабораторію технічної мікробіології

Словацької академії наук та кафедру мікробіології і антибіотиків КДУ ім. Т. Г. Шевченка.

Діяльність українських учених у союзних та республіканських наукових товариствах представлена повідомленням акад. Г. М. Савіну про обрання його членом комітету Українського відділення Радянського національного об'єднання істориків природознавства і техніки [35].

Зустрічаються серед документів особових фондів учених і такі, що безпосередньо не висвітлюють діяльність АН УРСР, однак засвідчують активну позицію її провідних науковців у вирішенні проблем загальнодержавного характеру. До таких документів належить лист акад. АН УРСР П. С. Погребняка, адресований помічнику першого секретаря ЦК КПРС А. С. Шевченку, щодо необхідності організації науково-дослідного інституту швидкорослих порід дерев у зв'язку з активним розвитком житлового будівництва, передбаченого семирічним планом розвитку народного господарства СРСР. На думку вченого, він вимагатиме значної кількості деревини безпосередньо для будівництва, що спричинить значний розвиток меблевого виробництва через швидко зростаючий попит населення на придбання меблів [36]. Проблема налагодження промислового виробництва медтехніки на теренах СРСР піднімається в доповідній записці акад. АН УРСР Є. Б. Бабського до начальника відділу нової техніки Міністерства охорони здоров'я СРСР І. І. Дворниченка, в якій вчений розглядає можливості виготовлення на промислових підприємствах Державного комітету з радіоелектроніки та Державного комітету з машинобудування та автоматизації таких приладів, як механотронні датчики, дистанційні радіочастотні та напівпровідникові портативні стимулятори, прилади для автоматичного аналізу амінокислотного складу білків й інші [37]. На давно назрілій необхідності організації в Україні оптико-механічної промисловості, що вирішила б проблему вкрай слабкої інструментальної бази астрономічних досліджень, зупиняється в своєму листі до Президії АН УРСР один з директорів Головної астрономічної обсерваторії АН УРСР чл.-кор. АН УРСР А. О. Яковкін [38].

Науково-дослідну установу якнайкраще характеризують наукова праця та її результати. Однак участь науковців у розвитку культури України, поширенні наукових знань не менш важлива. Документальним

підтвердженням тому є лист директора Житомирського обласного краєзнавчого музею В. Місяця до директора Інституту зоології АН УРСР акад. В. Г. Касьяненка з висловленням вдячності співробітникам інституту за допомогу у встановленні кістяка мамонта в експозиції музейного відділу природи [39].

Зустрічаються також в особових архівних фондах учених документи щодо представлення окремих фахівців і наукових колективів установ до державних премій – наприклад, протокол засідання вченої ради Лабораторії гідравлічних машин АН УРСР про представлення праці чл.-кор. А. П. Філіппова «Коливання пружних систем» на здобуття Ленінської премії 1959 р., чи матеріального заохочення співробітників, які успішно виконують дослідження в межах планової тематики установ [40].

Процеси структурної перебудови АН УРСР – як реально здійснені, так і ті, що залишилися в нездійснених проектах, – відображені, зокрема, в доповідний записці та листі акад. А. О. Василенка до Президії АН УРСР щодо реорганізації Інституту машинознавства і сільськогосподарської механіки АН УРСР в Інститут сільськогосподарської механіки, статті чл.-кор. АН УРСР А. А. Горшкова «Институт литейного производства АН УССР» 1959 р., де міститься інформація про створення Інституту ливарного виробництва, яке відбулося згідно з рішенням РМ УРСР від 26 вересня 1958 р., та короткий огляд піврічної діяльності установи [41]. Проблемі організації в мережі установ АН УРСР лабораторії з технології силікатів присвячена доповідна записка акад. АН УРСР Б. С. Лисіна, направлена до Президії АН УРСР; факт заснування в Харкові нової установи – Фізико-технічного інституту низьких температур АН УРСР – зафіксовано в постанові РМ УРСР від 11 травня 1960 р. № 681, яка зберігається в складі документів особового фонду акад. Б. І. Веркіна [42].

Суть ще одного проекту – перетворення Лабораторії гідравлічних машин АН УРСР, яка діяла в Харкові, на Інститут машинознавства, викладено у висновках спеціальної комісії, що працювала за дорученням Харківського обласного комітету КПРС [43]. До складу комісії входили як науковці АН УРСР – акад. Г. Ф. Проскура, чл.-кор. А. П. Філіппов та Л. О. Шубенко-Шубін, к.т.н. Ю. М. Дедусенко, так і представники навчальних закладів та промислових підприємств Харкова – ректор Харківського політехнічного інституту М. Ф. Семко, головні інженери та конструктори харківських заводів: транспортного машинобудування,

тракторного, турбінного, електромеханічного. Хоч ідею перетворення лабораторії в Інститут машинознавства підтримали всі члени комісії, цей проект так і не був втілений у життя.

Дражливі питання вилучення зі складу АН УРСР установ, що утворювали Відділ сільськогосподарських наук, у зв'язку з їхньою передачею до складу новоутвореної Української академії сільськогосподарських наук, підняті в клопотанні акад. АН УРСР П. С. Погребняка до президента АН УРСР акад. О. В. Палладіна від 2 березня 1956 р. Суть клопотання – в залишенні в складі установ АН УРСР керованої вченим лабораторії екології рослин з усіма підпорядкованими їй науково-дослідними базами: Старосільською біостанцією, Голосіївською експериментальною базою, Поліським, Черноліським та Карпатським дослідними пунктами [44]. Цієї ж проблеми торкається лист директора Інституту фізіології рослин і агрохімії АН УРСР акад. П. А. Власюка до президента АН УРСР акад. О. В. Палладіна щодо недоцільності передавання окремих лабораторій інституту до структури новостворюваного Інституту землеробства УАСГН через їхню невідповідність накресленому профілю діяльності даної установи [45].

У фонді П. С. Погребняка також міститься низка документів, де зафіксовано трансформацію структури Ботанічного саду та Інституту ботаніки АН УРСР. Це копія проекту постанови бюро Відділу біологічних наук АН УРСР про створення в складі Інституту ботаніки лабораторії екології рослин та постанова Президії АН УРСР від 5 квітня 1957 р. про затвердження структури і штатного розпису відділу екології рослин Ботанічного саду АН УРСР; про зміну керівництва Старосільської біологічної станції та перспективи подальшого розвитку її структури інформує постанова Президії АН УРСР від 22 листопада у 1956 р. [46].

Питання кадрового забезпечення розглядаються в таких документах, як довідка про стан підготовки наукових кадрів в Інституті будівельної механіки АН УРСР (фонд А. А. Горшкова), лист директора Ботанічного саду АН УРСР акад. М. М. Гришка до Президії АН УРСР стосовно необхідності поновлення скорочених штатних одиниць [47].

Також у складі особових фондів учених представлено низку ілюстративних матеріалів з досліджуваного періоду діяльності АН УРСР – фотодокументів, на яких зафіксовано тогочасний зовнішній та внутрішній вигляд будівель установ АН УРСР, учених під час їхньої дослідної

роботи, участі в роботі наукових та культурно-освітніх заходів, зустрічей з науковцями інших країн тощо.

Наприклад, у фонді вченої-палеонтолога чл.-кор. АН УРСР К. Й. Новик зберігається фото провідних спеціалістів-палеонтологів д.г.-м.н. П. Л. Шульги, д.г.-м.н. О. К. Каптаренко-Чорноусової та самої К. Й. Новик – співробітниць Інституту геологічних наук АН УРСР у приміщенні геологічного музею інституту; у фонді іншого представника геологічної науки С. П. Родіонова зберігається фото учасників Першої всесоюзної наради з мінералогії, яка відбулася у Львові в травні 1957 р., та фото будівлі Інституту геології корисних копалин АН УРСР у Львові станом на 1957 р. [48].

В особових фондах фізиків збереглися фотознімки чл.-кор. АН УРСР Н. Д. Моргуліса під час зустрічі з Нобелівським лауреатом у галузі фізики президентом Академії наук Індії Чандрасекхара Венката Раманом та під час обговорення наукових гіпотез з акад. АН СРСР С. А. Векшинським у приватній розмові; фото учасників міжнародної конференції з питань фізики високих енергій, що проходила в Києві у 1959 р., на якому зображені вчені-фізики АН УРСР та АН СРСР М. Ф. Дейген, А. Ф. Прихотько, М. Т. Шпак та Д. Л. Ландау; фотознімок співробітників Інституту фізики АН УРСР М. Ф. Дейгена та А. Б. Ройцина за роботою; фото зустрічі українських, російських і китайських астрономів, на якому зображено тодішнього директора обсерваторії Харківського державного університету акад. АН УРСР М. П. Барабашова та її співробітників В. Й. Єзерського та І. К. Ковалю, директора обсерваторії Ленінградського державного університету В. В. Шаронова та директора Цзицзіншанської обсерваторії в Китаї Чжан Юй-чже; фото про відвідування Інституту фізики АН УРСР акад. АН СРСР І. В. Курчатовим [49].

Серед документів учених-механіків виявлено фотознімок, на якому зафіксовано визначну подію – зустріч провідних українських учених Б. Д. Грозіна, Ф. П. Белянкіна, Г. М. Савіна, С. В. Серенсена, А. Д. Коваленка та ін. у 1958 р. в Інституті механіки АН УРСР з всесвітньо відомим ученим у галузі механіки акад. АН УРСР С. П. Тимошенком під час його приїзду з-за кордону на Батьківщину з робочим візитом [50].

Як бачимо, представлені джерела дуже різноманітні за формою та змістом, рівнем інформативності. Вони не забезпечують цілісної реконструкції діяльності АН УРСР періоду 1956–1960 рр., однак містять взаємодоповнюючу документальну інформацію, достатню для встановлення

основних етапів розвитку і дослідження тематики наукової діяльності; дають уявлення про отримані результати та ступінь їхнього використання в промисловості та народному господарстві країни. Погляд на розвиток науки в Україні цього періоду через призму особистості ми знайдемо в інших видах документів – біографічних документах, приватному листуванні; вклад кожної конкретної особи – у представлених тут наукових працях. Загалом джерела з фондів особового походження видатних учених складають невід’ємну частину комплексу документів самої Академії та про Академію і репрезентують різні аспекти її життєдіяльності з моменту утворення до сучасності. Все вище згадане ще раз підтверджує вагомий джерельний потенціал документів особового походження, який обов’язково має бути використаний дослідниками вітчизняної історії науки і, зокрема, в дослідженнях діяльності НАН України.

Список використаних джерел

1. Писаренко Г. С. Нарис з історії розвитку механіки в Україні в роки існування Академії наук, 1918–1994 рр. / НАН України. Ін-т пробл. міцності. – К.: Наук. думка, 1995. – 54 с.; Наукові досягнення за 50 років (1949–1999) [Інституту держави і права ім. В. М. Корецького] / Ю. С. Шемшученко, В. Б. Авер’янов, О. Ф. Андрійко та ін.; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К.: Ін Юре, 1999. – 347 с.; Академик АН УССР Кирилл Дмитриевич Синельников: К 100-летию со дня рождения: Воспоминания близких и соратников. – Х.: ННЦ «ХФТИ», 2001. – 261 с.; Інститут українознавства імені І. П. Крип’якевича Національної академії наук України. Наукова діяльність, структура, працівники / відп. ред. Я. Д. Ісаєвич. – Львів, Вид-во Ін-ту українознавства НАН України, 2001. – 336 с.; Академик Антон Карлович Вальтер: К 100-летию со дня рождения / отв. ред. Б. И. Шраменко. – Х.: Форт, 2005. – 240 с.; Агатангел Кримський: Нариси життя і творчості / НАН України. Ін-т сходознавства ім. А. Кримського; Редкол.: О. Д. Василюк (відп. ред.) та ін.; Передм.: Е. Г. Циганкова та ін. – К.: Видавн. дім «Стилос», 2006. – 563 с.; Інститут історії України НАН України / редкол. В. А. Смолій (гол. ред.) та ін. – К.: Вид-во Ін-ту історії України НАН України, 2006. – 818 с. та ін.

2. Результати даних досліджень представлено серією збірників документів і матеріалів «Історія Національної академії наук України»

за період її діяльності у 1918–1955 рр., що вийшли друком протягом 1993–2012 рр. у 12-ти книгах.

3. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, ф. 234, оп. 1, спр. 73, арк. 54–58.
4. Там само, ф. 222, оп. 1, спр. 96, арк. 1–17.
5. Там само, ф. 7, оп. 3, спр. 5, арк. 54–59.
6. Там само, спр. 46, арк. 1–14.
7. Там само, ф. 144, оп. 1, спр. 70, арк. 1–8; спр. 197, арк. 72.
8. Там само, ф. 21, оп. 2, спр. 65, арк. 55–61.
9. Там само, ф. 340, оп. 1, спр. 3, арк. 1–2.
10. Там само, ф. 7, оп. 3, спр. 6, арк. 210–213; спр. 41, арк. 102–119, 132–148.
11. Там само, ф. 203, оп. 2, спр. 34, арк. 1–6.
12. Там само, ф. 144, оп. 1, спр. 72, арк. 1–44, 65–71.
13. Там само, ф. 48, оп. 1, спр. 125, арк. 7–20; спр. 132, арк. 58–67.
14. Там само, ф. 7, оп. 3, спр. 13, арк. 51–53; спр. 47, арк. 1–11.
15. Там само, спр. 80, арк. 1–6.
16. Там само, ф. 8, оп. 2, спр. 33, арк. 2–4.
17. Там само, ф. 7, оп. 3, спр. 81, арк. 3–6.
18. Там само, ф. 24, оп. 2, спр. 87, арк. 1–7.
19. Там само, оп. 1, спр. 35, арк. 25–37.
20. Там само, ф. 5, оп. 1 дод., спр. 62, арк. 5–10.
21. Там само, ф. 144, оп. 1, спр. 191, арк. 130–132, 205; спр. 197, арк. 79–80.
22. Там само, ф. 21, оп. 2, спр. 30, арк. 175–186.
23. Там само, ф. 139, оп. 3, спр. 88, арк. 122; спр. 90, арк. 42; спр. 98, арк. 25–27; спр. 102, арк. 7; спр. 111, арк. 2–4; спр. 121, арк. 1–3.
24. Там само, ф. 260, оп. 2, спр. 14, арк. 115–117; спр. 16, арк. 2–5; спр. 22, арк. 111–117, 120–126, 167–185.
25. Там само, ф. 234, оп. 1, спр. 63, арк. 8–10; спр. 73, арк. 54–58; спр. 79, арк. 1.
26. Там само, ф. 227, оп. 1, спр. 7, арк. 3–4.
27. Там само, ф. 248, оп. 2, спр. 59, арк. 2–3; спр. 72, арк. 325–329; спр. 73, арк. 585–587.
28. Там само, ф. 136, оп. 2, спр. 32, арк. 1–4.
29. Там само, ф. 246, оп. 4, спр. 83, арк. 1–1 зв.
30. Там само, ф. 21, оп. 1, спр. 48, арк. 1–9; оп. 2, спр. 65, арк. 47–53.
31. Там само, ф. 7, оп. 3, спр. 74, арк. 22.

32. Там само, ф. 124, оп. 1, спр. 72, арк. 56–58; спр. 77, арк. 13–22; ф. 144, оп. 1, спр. 247, арк. 58–60.
33. Там само, ф. 7, оп. 3, спр. 5, арк. 33–34; ф. 144, оп. 1, спр. 197, арк. 42.
34. Там само, ф. 21, оп. 2, спр. 42, арк. 14, 19–20.
35. Там само, ф. 158, оп. 2, спр. 99, арк. 1–3.
36. Там само, ф. 144, оп. 1, спр. 192, арк. 279–280.
37. Там само, ф. 6, оп. 1, спр. 11, арк. 1–4.
38. Там само, ф. 222, оп. 2, спр. 28, арк. 1–2.
39. Там само, ф. 139, оп. 3, спр. 23, арк. 30–31.
40. Там само, ф. 21, оп. 2, спр. 26, арк. 25–26, 30–34, 36–37; ф. 281, оп. 1, спр. 87, арк. 1–2.
41. Там само, ф. 48, оп. 1, спр. 141, арк. 12–14, 174–175а; ф. 24, оп. 1, спр. 33, арк. 1–14.
42. Там само, ф. 28, оп. 2, спр. 75, арк. 58–60; ф. 282, оп. 1, спр. 10, арк. 10.
43. Там само, ф. 281, оп. 1, спр. 86, арк. 1–6.
44. Там само, ф. 144, оп. 1, спр. 197, арк. 13.
45. Там само, ф. 63, оп. 2, спр. 65, арк. 1.
46. Там само, ф. 144, оп. 1, спр. 191, арк. 157; спр. 197, арк. 15–16.
47. Там само, ф. 24, оп. 2, спр. 88, арк. 139–146; ф. 144, оп. 1, спр. 197, арк. 38.
48. Там само, ф. 5, оп. 1, спр. 104, арк. 2; ф. 155, оп. 1, спр. 39, арк. 1, 2.
49. Там само, ф. 226, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ф. 235, оп. 1, спр. 107, арк. 5; ф. 237, оп. 1, спр. 12, арк. 2, 3; спр. 105, арк. 5, 7; ф. 340, оп. 1, спр. 128, арк. 1.
50. Там само, ф. 158, оп. 2, спр. 150, арк. 1.

Summary

The article gives a review of archival sources of the NAS of Ukraine history during 1956–1960, kept in the personal funds of famous Ukrainian scientists. The author analyses the types composition of the documents and their informative content from the perspective of the further use for the NAS of Ukraine scientific and organisational activity in 1956–1960.

Key words: source studies, history of science, NAS of Ukraine, document.